

פרשת שמיני

'לפני ואחרי' במשנת רבינו עובדיה ספורנו

יא, ב זאת החיה אשר תאכלו

עברו שבעת ימי המילואים, עליהם נצטוו כבר בפרשת תצוה, ואשר ביצועם רשום בפרשת צו. ניתוסף עליהם יום שמיני למילואים [שבספר שמות אינו מוזכר] אותו היום אשר בו חברו יחד האסון הכבד של מות נדב ואביהוא, והשמחה הגדולה של השראת השכינה "וַיֵּרָא כָּל-הָעָם וַיִּרְאוּ וַיִּפְּלוּ עַל-פְּנֵיהֶם". אותו יום השמיני למילואים היה גם היום הראשון מתוך שנים עשר יום של חנוכת המשכן. אולם חלק זה של הקמת המשכן נדחה לגמרי בתורה שבכתב אל חומש במדבר, שם בפרשת נשא הובאה פרשת חנוכת המשכן על ידי שנים עשר נשיאים באריכות הגדולה ביותר על נושא ("קִרְבָּנוּ קִעְרַת-כֶּסֶף אַחַת" וכו') בכל חמשה חומשי תורה. והלא דבר הוא! הרי לפנינו סוגית קנה המידה של החלוקה המחומשת ('סימפוניה' של חמישה) של הטקסט של חמשה חומשי תורה, כאשר כל חומש נותן ביטוי ייחודי ומסוים לרצונו המחייב של הקב"ה. לא הרי שבעת ימי המילואים, בהם שרת משה ככהן גדול, כהרי היום השמיני למילואים בו "קָרָא מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו". שירות זה של משה אמנם בתחילה עלה במחשבה, וכפירוש רש"י (שמות ד, יד ד"ה ויחר אף): "...הֲלֹא אֶהְרֵן אֶחָיִף הֲלוֹי", שהיה עתיד להיות לוי ולא כהן, והכהונה הייתי אומר לצאת ממך. מעתה לא יהיה כן, אלא הוא יהיה כהן ואתה לוי... עכ"ל. (ועיין בפרשת נשא שם הראינו שעצם דין חנוכת המשכן היה מיוזמתם של הנשיאים, כאשר הסכימה דעת עליונה לדעתם).

אם כן נסתיימו ימי המילואים, והחלה תקופת מסירת התורה של אהל מועד. בזה נחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל (זבחים קטו, ב), אם כלליה דקדוקיה ופרטיה ניתנו בסיני, או רק כלליה ניתנו בסיני בעוד פרטיה ניתנו באהל מועד. לכולי עלמא "אהל מועד" קשור בתהליך של "מתן תורה", כאשר הדיבור היה אל משה "מִבֵּין שְׁנֵי הַרְבָּבִים" אשר על הכפורת אשר על ארון העדות. אמנם

הקריבו קרבנות מסוימים באהל מועד, אבל עיקר תפקידו קשור, כאמור, בתהליך של "מתן תורה". זאת בניגוד גמור לבית המקדש, שהוקם ארבע מאות ושמונים שנה אחרי שהמשכן סיים את עיקר תפקידו. ברור כי אין בין בית המקדש (אפילו של שלמה) ותהליך "מתן תורה" ולא כלום, באשר מאז "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת" (ויקרא כז, לד) למדו ולימדו חז"ל ש'מכאן שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה' (תורת כהנים שם).

לפי אבחנה זאת בין תפקידו המרכזי של משכן משה ('תורת אהל מועד') ובין תפקידו המרכזי של בית המקדש (הקרבת קרבנות) אנו מבינים מדוע בפרשת תרומה העוסקת במשכן וכליו הטיפול הראשון הוא בארון וכליו באשר 'תורת אהל מועד' נאמרה "מֵעַל הַפִּפְרֹת מִבֵּין שְׁנֵי הַפְּרָכִים", לעומת זאת הרמב"ם בספר העבודה, הלכות בית הבחירה, התחיל "מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבין בו הקרבנות וחוגגין אליו שלוש פעמים בשנה..." אחרי שהולך ומונה את כל כלי המקדש, מתחיל מיד (ריש פרק ב) לפרט את "המזבח מקומו מכוון ביותר..." כי זה עיקר תפקידו של בית המקדש.

אם כן, עברו ימי המילואים והמשכן מוכן לתפקד, והחל התהליך של מצוות "אהל מועד". והסוגיא הראשונה של "וידבר ה'... לאמר... דברו אל בני ישראל" היא סוגית המאכלות האסורים. זוהי סוגיא חדשה לגמרי, כי על מאכלות אסורים לא שמענו בחומש שמות (בפרשת משפטים ביארנו ש"לא-תִּבְשַׁל גְּדֵי בְּחֵלֶב אֱמוֹ" היא סוגיא בהלכות עבודה זרה, ואמנם אין לה אפילו רמז בפרשתנו המקיפה את כל עניני המאכלות האסורים). רבינו עובדיה ספורנו, בהיגד/מאמר עקרוני, מתיחס לא רק למאכלות האסורים, אלא לכלל המצוות אשר נתחדשו בחומש ויקרא במסגרת מצוות אהל מועד. וזה לשונו (יא, ב ד"ה זאת החיה אשר תאכלו):

הנה אחר שהתנצלו ישראל את עדים הרוחני נע"פ שמות לג, ו
 "וַיִּתְנַצְּלוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־עֲדֵימִם", אחרי חטא העגל שקנו במתן תורה
 [ואין הכוונה, לדעת רבינו, ל'כתר' פיזי כי אם לדרגה רוחנית שהשיגו במתן
 תורה, כשהם 'בלתי נפסדים... כמו שיהיה הענין לעתיד לבא... לולא השחיתו
 דרכם בעגל, כאמרו "וַיִּתְנַצְּלוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־עֲדֵימִם מִהַר חוֹרֵב", לשון רבינו
 בפירושו לשמות יט, ו ד"ה גוי קדוש] אשר בו היו ראויים לשרות
 שכינה עליהם בלתי אמצעי [כלומר, ללא צורך במשכן] כאמרו (שמות

כ, כא) "בְּכָל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת־שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבְרַכְתִּיךָ" [כך שהכתוב בפרשת יתרו משקף את הדרגה הרוחנית של כלל ישראל באותה תקופה של מיד אחרי מתן תורה. תפיסה זאת של תפקידו של פשוטו של מקרא היא במקביל (וכמובן אינו סותר) למדרש הלכה (סוטה לח, א) המפרש את המקרא כמסורס, "בכל המקום אשר אבא אליך וברכתיך", שם "אזכיר את שמי".] כמו שיהיה הענין לעתיד לבא נכי אם פשוטו של מקרא רק מלמד את מה שהיה, קשה מאי דהוה הוה! אלא, לדעת הספורנו, גם ההלכה לשעה שהיתה מיד אחרי מתן תורה ולפני חטא העגל שייכת אף היא לנצחיות של התורה. מה שהיה עוד יוכל להיות, והפוטנציה ההיא הרשומה בדרגה ובעוצמה של נצח בתורה, עוד תחזור ותיעור לעתיד לבא, כאמרו (להלן כו, יא) "וְנִתְּתִי מְשֻׁכָּנִי [פירוש שכינתו] בְּתוֹכְכֶם, וְלֹא־תִגְעַל נַפְשֵׁי אֲתָכֶם" [ריש פרשת בחוקותי, שהיא "אִם־בְּחַקְתִּי תִלְכוּ" - שיר מזמור לעתיד לבוא]. מאס האל יתברך אחר כך [עקב חטא העגל] מהשרות עוד שכינתו ביניהם כלל, כאמרו (שמות לג, ג) "כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ". והשיג משה רבינו בתפלתו (שם שם, יב-טז) איזה תיקון [דהיינו תיקון חלקי, שלא כדעת הרמב"ן שעם הקמת המשכן "אל מעלת אבותם ישובו"] שתשרה שכינה בתוכם [אבל רק] באמצעות משכן וכליו [פרשות תרומה, תצוה, ויקהל, פקודי] ומשרתיו [שבט לוי במקום הבכורים] וזבחיו [קרבנות חובה מעבר לקרבנות הרשות אשר נהגו עוד לפני חטא העגל, עיין להלן]. עד שהשיגו וזכו אל (לעיל ט, כג) "וַיֵּרָא כְבוֹד־ה' אֶל־כָּל־הָעָם", ואל ירידת אש מן השמים (שם, שם כד).

וממשיך הספורנו לבאר את שיטתו של 'לפני - אחרי'. ובכך [כלומר, נוסף על התיקון הדרוש להשראת השכינה, עוד נצטוו במכלול של מצוות אשר נועדו לתקן 'תיקון מה' את בני ישראל עצמם. המשכן, כליו, משרתיו וזבחיו כאילו מצדו יתברך, וההמשך מצדנו אנו, להיות ראויים 'לקלוט' אותה השראת השכינה] ראה לתקן מזגם [כלומר, טיפול בעצם גופו הפיזי של היהודי, כדי להכינו] שיהיה מוכן לאור באור החיים הנצחיים [דהיינו שיוכלו לזכות בחיי העולם הבא]. וזה בתיקון המזונות [היא פרשת המאכלות האסורים, הכתובה כאן מיד אחרי ה'תיקון מה' של

השראת השכינה במשכן] והתולדה [שגם היא השתנתה כתוצאה מחטא העגל, והיה צריך ב'תיקון מה'. ורבינו מפרש עתה את ענין המאכלות ואת ענין התולדה]. ואסר את המאכלים המטמאים את הנפש במידות ובמושכלות [כי כל קלקול במידות במילא מביא לידי טעות במושכלות, כאמרם ז"ל (סנהדרין סג, ב) 'לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא כדי להתיר להם עריות בפרהסיא'...] ואסר הנדה והזבה והיולדת [בפרשות תזריע ומצורע מיד אחרי פרשת המאכלות האסורים] לקדש את הזרע... עכ"ל הספורנו. (בסוגית העריות, עיין בהרחבה בפרשת אחרי).

בחומש בראשית (פרשת נח) עיינו במשנתו של רבינו עובדיה ספורנו במישור של מערכת הטבע בעולם [הקוסמי]. עצם מערכת הטבע הן בגוף הביאולוגי של האדם והן באקלים שבעולם כולו, השתנתה כתוצאה מחטאים שרשיים (אדם הראשון, המבול, הפלגה) באנושות. כתוצאה מכך חלו אף שינויים ב"דינים" אשר חייבו את בני נח, כאשר עלה מספרם משה אל שבעה (אבר מן החי). בפרקנו זה אנו רואים תהליך מקביל בעולם של תורה וישראל. ישראל אורייתא וקודשא בריך הוא, חד הם. לפי זה יוצא ששינוי שרשי ב"ישראל" (מלפני חטא העגל כאשר פרח נשמתם במתן תורה וחזרו אל דרגת אדם הראשון שלפני החטא ועד אחרי החטא כאשר הורידו את עדים הרוחני) חייב להביא בעקבותיו שינוי משמעותי במערכת המצוות שבני ישראל חייבים בהן. כשם שלבני נח אחר המבול הותרה אכילת בשר בעל חי, ונאסר עליהם אבר מן החי, כך אצל בני ישראל חלו עליהם מערכות חדשות של מצוות, אשר נועדו להכין אותם ליעודם ההיסטורי, שלולא חטא העגל יכלו להשיג אותו ללא צורך במצוות אלה.

לפי תפיסה זאת של ר"ע ספורנו, תהליך "מתן תורה", תחילתו בסיני, עובר דרך אהל מועד, וסופו בערבות מואב (חומש דברים עם שלשת סוגי המצוות שבו - חוזרות, מבוארות, מחודשות). בתוך הזמן הזה קבע הקב"ה מצוות על פי היסוד שהניח, והוא: אורייתא - קב"ה - ישראל חד הוא. רק בסוף התהליך כאשר משה סיים את כתיבת התורה מפיו של הקב"ה עד לאות האחרונה, ואז עלה להר נבו, חלה הקביעה הנחרצת כי 'זאת התורה לא תהא מוחלפת' - לא בכלליה [ירבעם בן נבט שבדה חג מלבון] ולא בפרטיה [חמש טוטפות בתפילין], ואף לא על ידי נביא ["אַלֶּה הַמְצֹוֹת" - אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה].

בסוגיא זאת של 'לפני-אחרי' במהלך ובתהליך תורה מן השמים עסקנו בהיבטים שונים בפרשות נח, בשלח, אחרי, שלח, פנחס. מן הראוי ומן הרצוי להביא כאן את דברי חז"ל (מחלוקת התנאים רבי עקיבא ובר פלוגתו רבי ישמעאל) אשר בודאי עמדו דבריהם לנגד עיני הבדולח של הספורנו. זבחים קטו, ב: תניא, ר' ישמעל אומר, כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד, רבי עקיבא אומר, כללות ופרטות נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב (עכ"ל). ואנו תמהים על הספורנו — דלא כמאן! הרי לפי הספורנו: כללות (ואולי פרטות) של מספר מצומצם של מצוות ניתנו בסיני, ועוד פעם כללות (ואולי פרטות) חדשים לגמרי נאמרו באהל מועד, ובפעם השלישית (בערבות מואב אחרי חטא המרגלים) נאמרו עוד כללות יחד עם פרטותיהם, והדבר צריך תלמוד. יעוין בפרשיות האחרות בהן עסקנו במשנתו המיוחדת והייחודית של הספורנו, שלא מצינו לו כל יסוד בכל ספרות חז"ל, ורק מקור אחד (בסוגית הקרבנות דוקא) אצל הרד"ק בפירושו לתהילים מ, ז ד"ה זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי, עולה וחטאת לא שאלת.